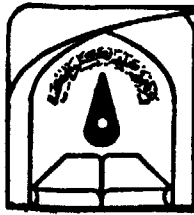


بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ

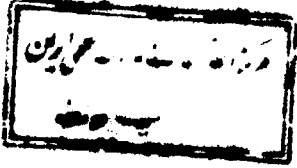
۲۷۱۷۱

۱۳۷۸ / ۱۰ / ۲۶



دانشگاه تربیت مدرس

دانشگاه تربیت مدرس
دانشکده علوم انسانی



رساله دوره دکتری فلسفه (گرایش حکمت متعالیه)

رابطه طبیعیات و مابعدالطبیعه

در حکمت ابن سینا

محمدجواد رضائی ره

5039

استاد راهنما:

دکتر احمد احمدی

استادان مشاور:

دکتر محمد خوانساری

دکتر غلامحسین ابراهیمی دینانی

پاییز ۱۳۷۸

۲۷۱۷۱

تأییدیه اعضای هیئت داوران حاضر در جلسه دفاع از رساله دکتری

اعضاء هیئت داوران نسخه نهایی رساله خانم / آقای محمدجواد رضائی ره

تحت عنوان رابطه طبیعیات و مابعدالطبیعه در حکمت ابن سینا

را از نظر فرم و محتوی بررسی نموده و پذیرش آن را برای تکمیل درجه دکتری پیشنهاد می کنند.

اعضاء هیئت داوران	نام و نام خانوادگی	رتبه علمی	امضاء
۱. استاد راهنما	دکتر احمد احمدی	استاد	
۲. استاد مشاور	دکتر محمد خوانساری	استاد	
۳. استاد مشاور	دکتر غلامحسین دینانی	استاد	
۴. استاد ناظر	دکتر سیدیحیی یشربی	دانشیار	
۵. استاد ناظر	دکتر شهرام بازوکی	استادیار	
۶. استاد ناظر	دکتر محمدعلی اکبریان	استادیار	
۷. استاد ناظر	دکتر محمود خاتمی	استادیار	
۸. نماینده شورای تحصیلات تکمیلی	دکتر لطف الله نبوی	استادیار	

آیین نامه چاپ پایان نامه (رساله) های دانشجویان دانشگاه تربیت مدرس

نظر به اینکه چاپ و انتشار پایان نامه (رساله) های تحصیلی دانشجویان دانشگاه تربیت مدرس مبین بخشش از فعالیتهای علمی - پژوهشی دانشگاه است بنابراین به منظور آگاهی و رعایت حقوق دانشگاه، دانش آموختگان این دانشگاه نسبت به رعایت موارد ذیل متعهد می شوند:

ماده ۱: در صورت اقدام به چاپ پایان نامه (رساله) ی خود، مراتب را قبلاً به طور کتبی به مرکز نشر دانشگاه اطلاع دهد.

ماده ۲: در صفحه سوم کتاب (پس از برگ شناسنامه)، عبارت ذیل را چاپ کند:

«کتاب حاضر، حاصل پایان نامه رساله دکتری نگارنده در رشته _____ است که در سال _____ در دانشگاه _____ دانشگاه تربیت مدرس به راهنمایی سرکار خانم / جناب آقای دکتر _____ و مشاوره سرکار خانم / جناب آقای دکتر _____ از آن دفاع شده است.»

ماده ۳: به منظور جبران بخشی از هزینه های نشریات دانشگاه تعداد یک درصد شمارگان کتاب (در هر نوبت چاپ) را به مرکز نشر دانشگاه اهدا کند دانشگاه می تواند مازاد نیاز خود را به نفع مرکز نشر در معرض فروش قرار دهد.

ماده ۴: در صورت عدم رعایت ماده ۳، ۵۰ درصد بهای شمارگان چاپ شده را به عنوان خسارت به دانشگاه تربیت مدرس، تأدیه کند.

ماده ۵: دانشجو تعهد و قبول می کند در صورت خودداری از پرداخت بهای خسارت، دانشگاه می تواند خسارت مذکور را از طریق مراجع قضایی مطالبه و وصل کند، به علاوه به دانشگاه حق می دهد به منظور استیفای حقوق خود، از طریق دادگاه، معادل وجه مذکور در ماده ۴ را از محل توقیف کتابهای عرضه شده نگارنده برای فروش، تأمین نماید.

ماده ۶: اینجانب محمدجواد رضائی دانشجوی رشته فلسفه مقطع دکتری تعهد فوق و ضمانت اجرایی آن را قبول کرده، به آن ملتزم می شوم.

امضاء

محمدجواد رضائی

به نام خداوند بخشنده مهربان

سپاس و ستایش خدای راست، پروردگان جهانیان و پروردگار گرامی تر که آدمی را آنچه نمی دانست با قلم آموخت و درود بی پایان بر پاکان و نیکانی که بر لوح دل خویش نام گرامی پروردگار و آموزگار خویش را نگاشتند و دل از هر چه غیر اوست بشستند، خاصه بر خاتم رسولان محمد مصطفی و خاندان گرامی او.

اینک که پاره‌ای از ایام عمرم را که در کار تحقیق و نظورری در آراء رئیس حکیمان مسلمان کرده‌ام و حاصل آن را به معرض داوری استادان و صاحب نظران می‌گذارم، شایسته می‌دانم که خدای را بر مواهبی که به این کمترین تفضل فرموده در حد طاقت محدود خویش سپاس و ثنا گویم، گرچه سپاس و ثنای من شایسته او نیست و به قول آن بزرگ هر سپاسی را که بنده بگذارد، سپاسی دیگر را بر او واجب گرداند، چه اگر لطف و کرم او نبود بنده را کی مجال سپاسگذاری بود. پس، بهتر که به قول شیخ شیرازی:

عذر به درگاه خدا آورد

بنده همان به که ز تقصیر خویش

کس نتواند که به جا آورد

ور نه سزاوار خداوندیش

و چون یکی از مصادیق شکر او تشکر و قدردانی از نیکرفتاری و محبت و فداکاری بندگان اوست، از همه کسانی که در این ایام با گفتار و رفتار و کردار خویش مرا یاری کردند تا این وجیزه به حصول آید، تشکر و قدردانی می‌کنم که از آن جمله‌اند:

استاد محترم راهنما، جناب آقای دکتر احمد احمدی، که با حوصله و پشتکار شایان تحسینی تمام متن رساله را به دقت مطالعه کردند و با نکته سنجیهای خویش از نقایص آن کاستند، گرچه مسئولیت همه کاستیها بر عهده اینجانب است.

استادان محترم مشاور جناب آقای دکتر محمد خوانساری و جناب آقای دکتر غلامحسین ابراهیمی دینانی، که اصطلاحات مفیدی پیشنهاد فرمودند.

استادان محترم ناظر که به رغم کوتاهی فرصت و مشغله علمی فراوان، مسئولیت مطالعه و داوری در جلسه دفاع را کریمانه پذیرفتند.

همسر فرهیخته‌ام، سرکار خانم زهرا امرائی و فرزندان عزیزم فاطمه و طیبه که با صبوریهای خویش بر غیبت من از صحنه زندگی عرفی، مجال کار متوالی را برایم فراهم ساختند.

دوستان اندیشمند و دانشورم که در گفتگوهایمان در نقد و تصحیح آراء و نظریاتم کوشیدند.

سرکار خانم ملیحه ورمزیاری که با صبوری و دقت خاص خویش مسودات مرا با رایانه‌اش

به بیاض آورد.

هدیتی کوچک به محضر همه بزرگانی که در این رساله
به تحلیل و نقد آرائشان پرداخته‌ام.

خاصه تقدیم به محضر محتشم

شیخ رئیس، حسین بن عبدالله بن علی بن سینا

و

صدرالمتألهین، محمد بن ابراهیم شیرازی

چکیده

این رساله در یک مقدمه و شش بخش تنظیم شده است: اول) تمهیدات، دوم) مابعدالطبیعه از نظر ابن سینا، سوم) طبیعیات از نظر ابن سینا، چهارم) مسائل مابعدالطبیعه، پنجم) مسائل طبیعیات، ششم) ماحصل و مرور. در مقدمه به بیان طرح تحقیق پرداخته شده است. سؤالهای این طرح اصلی عبارتند از:

۱. آیا طبیعیات سینوی مبتنی بر مبادی مابعدالطبیعی است؟

۲. آیا مابعدالطبیعه سینوی نیز مبتنی بر مبادی طبیعی است؟

۳. آیا کشف بطلان اصول طبیعیات قدیم مستلزم باطل شدن برخی از احکام مابعدالطبیعه سینوی نیز هست

یا نه؟

برای تحقیق پاسخ این سؤالها در این رساله دو رویکرد به آثار ابن سینا شده است: نویسنده در بخشهای دوم و سوم کوشیده است که به معارف مابعدالطبیعه و طبیعیات در مقام تعریف بنگردد و از زاویه نگاه شیخ و اصحاب او موضوع، مبادی، مسائل، روش تحقیق، هدف و غایت، فایده، اعتبار و منزلت و در نهایت رابطه این دو معرفت را با یکدیگر، مورد بحث و نظر قرار دهد. علاوه بر این، از تحلیل و نقد آراء شیخ و شارحان او فروگذار نکرده است. این دو بخش را می توان از سنخ مباحث معرفت شناسی پیشین تلقی کرد؛ یعنی شناختی از معرفت که مسبوق به تحصیل تاریخی معرفت نیست، بلکه بیشتر مبتنی بر تعاریف است و معرفت را چنان می بینند که می خواهند باشد و روشن است که مقام تعریف همواره فراتر از مقام تحقق است.

در بخشهای چهارم و پنجم کوشیده است که مسائل اصلی مابعدالطبیعه و طبیعیات را با ذکر براهین اثبات آنها به نحوی روشن عرضه کند تا در بخش هفتم بتواند داوری کند که چه تعداد از مسائل مابعدالطبیعی مبتنی بر اولیات و اصول متعارف است و به اصطلاح مسائل فلسفی خالص هستند و تغییر و تحولی که در سایر معارف رخ می دهد به اعتبار آنها لطمه نمی زند و چه دسته از مسائل مبتنی بر مقدمات غیراولی - و به اصطلاح مسائل فلسفی غیرخالص - هستند، و از این دسته اخیر چه تعداد از آنها مبتنی بر مقدماتی هستند که در طبیعیات قدیم به اثبات رسیده و چه تعداد از آنها بر مبادی استوارند که خود از مسائل علوم دیگر نیستند بلکه از مبادی بدیهی غیر اولی هستند، مثل مشاهدات و مجربات.

برای اینکه در این رساله از ابهام و ایهام اصطلاحات حذر شود، در بخش دوم که موسوم به تمهیدات است، به تحلیل و بررسی و نقد آراء شیخ و اصحاب او درباره «موضوع علم»، «مبادی علم»، «مسائل علم» و «طبقه بندی علوم» مبادرت شده است.

ماحصل این تحقیق این است که پاره ای از مسائل مابعدالطبیعی سینوی مبتنی بر مسائل طبیعی قدیم است و همین طور پاره ای از مسائل طبیعی مبتنی بر احکامی مابعدالطبیعی است و روشن است که با کشف بطلان اصول طبیعیات قدیم آن دسته از احکام مابعدالطبیعی که مبتنی بر احکام طبیعی بوده اند از اعتبار ساقط می شوند و این حادثه اتفاق افتاده است.

شماره صفحه

فهرست مطالب

عنوان

۱	مقدمه	۱
۲	۱. تعریف مسأله و بیان سؤالهای اصلی	۲
۲	۲. سابقه و ضرورت انجام تحقیق	۲
۳	۳. فرضیه‌ها	۳
۳	۴. هدفها	۳
۳	۵. روش تجزیه و تحلیل اطلاعات	۳

فصل اول: تمهیدات

۶	۱. موضوع علم	۶
۶	۱-۱. تعریف موضوع علم	۶
۷	۱-۱-۱. تخصیص قاعده	۷
۸	۲-۱. عوارض ذاتی	۸
۸	۱-۲-۱. اصطلاحات مختلف ذاتی و عرضی	۸
۱۰	۲-۲-۱. ذاتی و عرضی در باب کلیات	۱۰
۱۱	۳-۲-۱. عرضی لازم و مفارق	۱۱

- ۱۲-۲-۱. تفاوت‌های عرضی لازم و عرضی مفارق..... ۱۲
- ۱۳-۲-۱. تشخیص ذاتی از عرضی در باب کلیات..... ۱۳
- ۱۴-۲-۱. خاستگاه تمایز ذاتی و عرضی..... ۱۴
- ۱۹-۲-۱. نقد و نظر..... ۱۹
- ۲۱-۲-۱. امکان تشخیص ذاتیات از عرضیات..... ۲۱
- ۲۲-۲-۱. معیار تمایز ذاتی از عرضی..... ۲۲
- ۲۴-۲-۱. نقد و نظر..... ۲۴
- ۲۹-۲-۱. ذاتی و عرضی در باب برهان..... ۲۹
- ۳۰-۲-۱. نسبت محمول در باب برهان با محمول در باب کلیات..... ۳۰
- ۳۱-۲-۱. تعریف عوارض ذاتی..... ۳۱
- ۳۱-۲-۱. رأی قدما درباره عرض ذاتی..... ۳۱
- ۳۲-۲-۱. نقد و نظر..... ۳۲
- ۳۴-۲-۱. رأی شیخ در منطق المشرقیین..... ۳۴
- ۳۵-۲-۱. اشکال مربوط به عوارض ذاتی اخص..... ۳۵
- ۳۶-۲-۱. نقد و نظر..... ۳۶
- ۳۷-۲-۱. رأی شیخ در منطق اشارات..... ۳۷
- ۳۸-۲-۱. نقد و نظر..... ۳۸
- ۳۹-۲-۱. قول مشهور..... ۳۹
- ۳۹-۲-۱. نقد و نظر..... ۳۹
- ۴۰-۲-۱. نظر صدر المتألهین..... ۴۰
- ۴۲-۲-۱. نقد و نظر..... ۴۲
- ۴۳-۲-۱. رأی متأخران درباره عرض ذاتی..... ۴۳
- ۴۵-۲-۱. نقد و نظر..... ۴۵
- ۴۵-۲-۱. رأی مختار..... ۴۵
- ۴۹-۳-۱. نقش موضوع در وحدت یک علم و تمایز علوم..... ۴۹
- ۵۰-۴-۱. اطلاق و تقیید موضوع..... ۵۰

۵۲	۱-۴-۱. وحدت و کثرت موضوع
۵۲	۲-۴-۱. نقد و نظر
۵۵	۲. مبادی علوم
۵۵	۱-۲. تعریف مبادی علوم
۵۵	۲-۲. مبادی تصویری
۵۶	۱-۲-۲. اقسام مبادی تصویری
۵۷	۳-۲. مبادی تصدیقی
۵۷	۱-۳-۲. اقسام مبادی تصدیقی
۵۸	۴-۲. مبادی عام و مبادی خاص
۵۹	۳. مسائل علم
۵۹	۱-۳. تعریف مسأله
۶۰	۲-۳. انواع مسائل
۶۰	۱-۲-۳. حمل اولی ذاتی و حمل شایع صناعی
۶۰	۲-۲-۳. رابطه تقسیم‌بندی ملاصدرا با اقسام محمول در باب کلیات
۶۱	۳-۲-۳. احکام تحلیلی و تألیفی از نظر کانت
۶۳	۴-۲-۳. احکام پیشین و پسین از نظر کانت
۶۴	۵-۲-۳. احکام سه گانه از نظر کانت
۶۵	۶-۲-۳. رابطه تقسیم‌بندی کانت با اقسام محمول در باب کلیات
۶۶	۷-۲-۳. نقد و نظر
۷۰	۳-۳. رابطه محمول مسأله با موضوع
۷۳	۱-۳-۳. عرضی لازم و مفارق
۷۳	۴-۳. عرض ذاتی بودن محمولات مسائل علوم برهانی
۷۴	۱-۴-۳. معنای یقین در علوم برهانی
۷۵	۲-۴-۳. راه وصول به یقین اکتسابی
۷۷	۴. طبقه‌بندی علوم
۷۷	۱-۴. تعریف علم

۷۸	۲-۴. وحدت و تمایز علوم
۷۸	۱-۲-۴. عامل وحدت علم
۷۸	۲-۲-۴. عامل تمایز علوم
۸۰	۳-۴. فایده و ضرورت طبقه‌بندی
۸۰	۴-۴. معیارهای طبقه‌بندی
۸۱	۱-۴-۴. بهترین معیار طبقه‌بندی
۸۲	۵-۴. طبقه‌بندی ارسطو
۸۳	۶-۴. طبقه‌بندی علوم در آثار حکیمان مسلمان
۸۴	۱-۶-۴. طبقه‌بندی ابن سینا
۸۶	۲-۶-۴. نقد طبقه‌بندی ابن سینا

فصل دوم: مابعدالطبیعه از نظر ابن سینا

۹۱	۱. تعریف مابعدالطبیعه
۹۱	۱-۱. تعریف مابعدالطبیعه
۹۳	۲-۱. وجه تسمیه مابعدالطبیعه
۹۵	۲. موضوع مابعدالطبیعه
۹۵	۱-۲. تعیین موضوع مابعدالطبیعه
۱۰۰	۱-۱-۲. نقد و نظر
۱۰۸	۲-۲. تعریف موضوع مابعدالطبیعه
۱۱۱	۲-۳. اثبات موضوعیت موجود بماهو موجود و موجود مفارق
۱۱۱	۱-۳-۲. اثبات موضوعیت موجود بماهو موجود
۱۱۴	۲-۳-۲. نقد و نظر
۱۱۶	۳-۳-۲. اثبات موضوعیت موجود مفارق
۱۱۷	۴-۳-۲. نقد و نظر
۱۱۷	۴-۲. اثبات وجود موضوع مابعدالطبیعه
۱۲۰	۳. مبادی مابعدالطبیعه
۱۲۰	۱-۳. مبادی تصویری

۱۲۲	۲-۳. مبادی تصدیقی
۱۲۲	۱-۲-۳. اصول متعارف
۱۲۳	۲-۲-۳. اصول موضوعه
۱۲۷	۴. مسائل مابعدالطبیعه
۱۲۷	۱-۴. تقسیم مسائل بر اساس موضوع
۱۳۱	۲-۴. تقسیم مسائل بر اساس محمول
۱۳۳	۵. روش تحقیق در مابعدالطبیعه
۱۳۵	۶. هدف و غایت مابعدالطبیعه
۱۳۶	۷. فایده مابعدالطبیعه و نیاز به آن
۱۴۳	۸. منزلت مابعدالطبیعه
۱۴۵	۹. رابطه مابعدالطبیعه با طبیعیات
۱۴۵	۱-۹. نیاز طبیعیات به مابعدالطبیعه
۱۴۶	۱-۱-۹. اثبات وجود موضوع
۱۵۱	۲-۱-۹. اثبات اصول موضوعه
۱۵۴	۲-۹. نیاز مابعدالطبیعه به طبیعیات
۱۵۴	۱-۲-۹. اثبات اصول موضوعه
۱۵۶	۲-۲-۹. سایر کمکهای علوم به مابعدالطبیعه

فصل سوم: طبیعیات از نظر ابن سینا

۱۵۸	۱. تعریف طبیعیات
۱۵۸	۱-۱. شرح لفظ
۱۵۹	۲-۱. وجه تسمیه
۱۶۲	۲. موضوع طبیعیات
۱۶۲	۱-۲. تعیین موضوع طبیعیات
۱۶۳	۲-۲. تعریف جسم طبیعی
۱۶۴	۳-۲. اثبات موضوعیت جسم طبیعی و نقد آن
۱۶۶	۴-۲. اثبات وجود جسم طبیعی

۱۷۰	۱-۴-۲. نقد و نظر
۱۷۳	۳. مبادی طبیعیات
۱۷۳	۳-۱. مبادی تصویری
۱۷۵	۳-۲. مبادی تصدیقی
۱۷۵	۳-۲-۱. اصول متعارف
۱۷۷	۳-۲-۲. اصول موضوعه
۱۸۶	۴. اقسام علم طبیعی
۱۸۸	۵. روش تحقیق در علوم طبیعی
۱۸۹	۵-۱. مشاهدات
۱۹۱	۵-۲. گذر از استقراء به تجربه
۱۹۳	۵-۲-۱. نقد و نظر
۱۹۵	۵-۳. حدسیات
۱۹۶	۵-۳-۱. نقد و نظر
۱۹۷	۶. غایت و فایده علم طبیعی
۱۹۷	۶-۱. غایت علم طبیعی
۱۹۷	۶-۲. فایده علم طبیعی
۱۹۹	۷. منزلت و جایگاه طبیعیات
۱۹۹	۷-۱. منزلت طبیعیات
۲۰۰	۷-۲. جایگاه طبیعیات

فصل چهارم: مسائل مابعدالطبیعه در آثار ابن سینا

۲۰۴	مابعدالطبیعه
۲۰۴	مسائل کلی
۲۰۷	مواد قضایا
۲۱۰	علت و معلول
۲۱۸	واحد و کثیر
۲۱۹	حدوث و قدم، سبق و لحوق

۲۲۴	قوه و فعل
۲۳۲	اتحاد عاقل و معقول
۲۳۳	مقولات
۲۳۴	جسم
۲۳۹	ماده
۲۴۴	صورت
۲۴۵	نفس
۲۴۹	عقل
۲۵۲	اقسام و احکام کم
۲۵۳	کیف و تقسیماتش
۲۵۵	اثبات واجب الوجود
۲۵۸	احکام ذات واجب
۲۶۵	صفات ثبوتی
۲۷۳	صفات سلبیه
۲۷۷	عنایت واجب به خلق
۲۸۰	خیر و شر، قضا و قدر
۲۸۰	عالم عقلی نظام تحقق عوالم مثال مادی

فصل پنجم: مسائل طبیعی در آثار ابن سینا

۲۸۲	سمع طبیعی
۳۱۶	آسمان و جهان
۳۳۱	کوز و فساد
۳۳۴	افعال و انفعالات
۳۳۶	نفس

فصل ششم: ماحصل و مرور

۳۶۴	۱. بیان طرح مسأله و نحوه مواجهه با آن
۳۶۹	۲. نتایج

۳۶۹	۲-۱. نتایج اصلی
۳۶۹	۲-۱-۱. نتایج اصلی سلبی
۳۷۲	۲-۱-۲. نتایج اصلی ایجابی
۳۷۳	۲-۲. نتایج فرعی
۳۷۳	۱-۲-۲. نتایج فرعی سلبی
۳۷۶	۲-۲-۲. نتایج فرعی ایجابی
۳۷۸	منابع فارسی
۳۸۵	منابع عربی
۳۹۰	منابع انگلیسی
۳۹۱	چکیده انگلیسی